

DİL DEVRİMİ SONRASI AD VE SOYADLARIMIZ

Mehmet ÖLMEZ*

0. Giriş

1923'te, İslamî ağırlıklı bir devlet olan ve 19. yüzyıl sonuna değin sınırları içinde herhangi bir Türkçülük akımı göze çarpmayan Osmanlı İmparatorluğunun yerine yeni Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan sonra, Anadolu ve Trakya sınırları içerisinde hayli yenilikler, reformlar gündeme geldi. Bunların başında 1928 yılında yapılan harf devrimi gelir. Yeni Türk devleti, kendini Doğuya, İslam kültür çevresine çok sıkı bağlayan öğelerden birisi olan yazı sistemini bir gece gibi kısa bir sürede tümünden değiştirmiş, yazımı ve kullanımı daha kolay, bir takım düzenlemelerle (*tâdilât*) Türkçenin yazımına daha uygun olan alfabeyi, Latin esaslı alfabeyi kullanıma sokmuştu. Alfabe değişikliğiyle birlikte Türkçeye girmiş, yerleşmiş Arapça-Farsça kökenli sözcüklere karşı olarak, geçmişte olduğu gibi bugün de şiddetli karşı çıkışlar olsa da, kapsamlı bir "tasfiye" çalışması başlatılmış, bu amaçla da bu ve diğer işleri yürütmek üzere önce "Maarif Nezâreti"nin yapısı içinde bir kurul oluşturulmuş, 1932 yılında da bu kurul *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*'ne (T.D.T.C.) dönüştürülmüştür. Söz konusu *Cemiyet* izleyen yıllarda bugünkü adını, *Türk Dil Kurumu* adını (TDK) alacaktır. Dilde arılaşmayla birlikte ad vermede de arılaşma, yani çocuklara Türkçe kökenli veya Türkçe kökenli olduğu düşünülen adlar koyma yenilik halini aldı. Hemen hatırlanması gereken şey ise, Türkçe adlar koymanın Cumhuriyetle, Dil Devrimiyle başlamadığıdır. 19. yy.ın sonu, 20. yy.ın başlarında "Türkçülük" akımının başlaması, Eski Türkçe dil anıtlarının Batıda ve Çarlık Rusyasında yayımlanmaya başlamasıyla birlikte bunlardan haberdar olan kimi Türk aydınları da adlarını Türkçeleştirme yolunu seçmişlerdir. Bu Türkçe yapıtların başında Desmaisons'un Fransızcaya çevirdiği *Şecere-i Türk*'ü (sonraki yıllar için Dr. Rıza Nur tarafından Osmanlıcaya yapılan çeviri)¹, Radloff'un hazırladığı *Orhon Yazıtları*'nı, *Kutadgu Bilig*'i sayabiliriz.

Adını Türkçeleştiren Osmanlı aydınlarının başında ise toplumbilimci Ziya Gökalp'i anabiliriz. Ancak bu akım Cumhuriyet dönemine, özellikle de 1930'lu yıllara, soyadı yasasının çıktığı yıllara kadar o denli yaygın olmamıştır. Soyadı yasasıyla birlikte, o güne kadar kendilerini toplum içinde babalarının, dedelerinin adlarıyla veya çeşitli unvanlarla tanıtan halkın, önadlarının yanısıra, aile adı olarak ikinci bir ad daha seçmeleri, kullanmaları

* Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

¹ Doktor Rıza Nur, *Türk Şeceresi (Şecere-i Türk)*, İstanbul 1925.

zorunlu hale geldi. Bu zorunluluk insanları yeni adlar arayışına itti. İşte bu sırada dilde özleşme, arılaşma akımı güç kazanıyordu.

Soyadı yasasına yakın bir tarihte, 1934'te yayımlanan ve dönemi için önemli bir başvuru kaynağı olan *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları: Tarama Dergisi* tam da bu amaca hizmet edecek bir çalışmaydı. *Tarama Dergisi*'nin konumuzu ilgilendiren yanı ise kapsamı, hazırlanışı sırasında kullanılan eski eserler ve bu eserlerin yayımlarıydı. Örneğin *Atabetü'l-Hakayık* için o dönemki bilinen adıyla *Aybet-ül-Hakayık* kullanılmıştı.² Bunların dışında Eski Anadolu Türkçesine ait çeşitli metinler, Memluk Kıpçakçasına ait kitaplar, Oğuz Kağan destanı, *Dīvānu Luğātu't-Türk*, Orhon yazıtları sayılabilir. Yazma eserlerin dışında çeşitli Türk dil ve lehçelerinden de, Radloff'un sözlüğü aracılığıyla yararlanılmıştı. Bu sözlüğü aynı yıl tersine bir dizin, *Türkçeden Osmanlıcaya İndeks* de izlemiştir.

Aynı yıllarda, 1934 ve 1935 yıllarında *Öz Türk Adları* için çok sayıda kılavuz kitaplar çıkar. Bunlardan birisi ve en önemlisi de Besim Atalay'ın hazırladığı *Türk Büyükleri veya Türk Adları*'adlı çalışmadır. O kadar ki, bu kitap bir yıl içinde ikinci baskısını yapmıştır (1934 veya 1935).

Gelelim bu kılavuz kitapların niteliğine ve içe iğine. Bu kitaplarda yer alan ve Eski Türkçe ya da Türkçe olduğu düşünülen adlar, çoğunlukla, Türkdilbiliminin başlangıç dönemine ait metin yayınlarından yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu yayınlar, biraz önce de değindiğimiz gibi, Radloff'ça yayımlanan Orhon Yazıtları, Kutadgu Bilig çevirisi, Kıpçak sözlüklerine ait çeşitli yayınlar ve o döneme kadar yayımlanmış Uygurca metinlerdir. Özel adlar konusunda Radloff'un hazırladığı *Uigurische Sprachdenkmäler*, bugün için çok sayıda okuyuş hatası içerse de, o dönem çok sık kullanılan bir çalışmadır (yayına haz. S. Ye. Malov, Leningrad 1928).

Ne yazık ki bu ad seçiminde biricik eksikliği Eski Türkçe metinler için sağlam ve güvenilir metin yayımlarının olmaması oluşturmaktadır; önemli bir eksiklik de eski Türk tarihi konusunda sağlam çalışmaların olmaması, en azından Türkiye'de olmaması çeşitli karışıklıklara yol açmıştır.³ Örneğin, *Moğolların Çizli Tarihi*'nde geçen bir çok Moğolca ad, Türkçe oldukları düşünülerek bu sözlüklere alınmıştır. Tabii bu Moğolca metinler de doğru okunmadığı için Moğolca adın aslından uzak, birden fazla versiyonu kişi adı olarak kullanıma sokulmuştur.

Dil Devrimi sonrası kullanılan adların kökenine Eski Türkçe açısından baktığımızda, sadece Türkçe kökenli adlar değil, nereden ve nasıl girdiği tam tesbit edilemeyen Çince adlar da görürüz. Bu Çince adlardan birisi de ne yolla ve hangi tarihten itibaren Türkçede kişi adı olarak kullanıldığını kesin olarak bilmediğim *Tayfun* adıdır. Bilindiği gibi, *tayfun* Çince den İngilizce, Fransızca gibi Batı dillerine geçmiş, oradan diğer dillere yayılmıştır. Gerçekte *tayfun* adı standart Çince den çok Kanton lehçesine ait bir söyleyiştir, krş. İng. *typhoon* (ti poon), Çin. *tai fung* (Kanton), *tai feng*; Çince sözlüklerde ayrıca "(harf.) büyük rüzgâr" (Yun.

² krş. *هبة الحقيق*. Müellifi: Ahmed Mahmud Yükneci, İstanbul 1334.

³ Her ne kadar Barthold'un *Ortaasya Tarihi Hakkında On İki Ders* adlı çalışması çoğu Batı dilinden daha önce Türkçeye (1927) çevrilmişse de, iki halkın, Moğol ve Türk halklarının tarihi daima birbirine karıştırılmıştır.

typhön "kasırga, hortum"sözünün etkisiyle)⁴ *tai-feng* "a gale, a typhoon" (M. s. 277, satır 77), *däfeng* "starker Wind; stürmischer Wind" örnekleri ile de karşılaştırılır⁵.

Bu adlar arasında kültür tarihi açısından ilginç özellikler taşıyan, üç dilli adlar da bulunur. Buna tipik bir örnek olarak *suyurgal* (kimi yerde *soyurgal*) adı örnek verilebilir. Sözcük, Çin. *cí* 'barmherzig, güttig (merhametli)' (→ Uyg. *tsuy* ~ *suy*) sözüne Eski Türkçe +(X)rkA- eki getirilerek önce Uygurcada eylem yapılmış (*tsuyurka* ~ *suyurka* 'erbarman /acımak, merhamet etmek/'), sonra da Klasik Moğolcada eylemden ad yapan -l ile adlaştırılmıştır: Çin. *suy*, Uyg. +rkA-, Mo. -l (Mo. -q- ile *soyurqal*).⁶

Bizim burada ele alacağımız dönem ise ilk olarak runik yazılı metinlerde geçen adlar, ikinci olarak Uygur ve sonrası dönem Eski Türkçe, Orta Türkçe metinlerde görülen adlardır. Bu adların tesbitinde üç ayrı kaynak esas alınmıştır. Bunlardan ilki, ilk ciddi çalışma olması dolayısıyla Atalay'ın çalışmasıdır. Soyadı yasasıyla ve Türkçe adlara ilginin artmasıyla birlikte en çok kullanılan adlar kitabının söz konusu çalışma olduğunu düşünüyoruz.

İkinci olarak ele aldığımız sözlük ise, Türkçe adlara ilginin yeniden yoğunlaştığı dönemde yayımlanmış olması, ayrıca yaygın bir basın kuruluşu, Hürriyet gazetesi tarafından yayımlanmış olması dolayısıyla K.Z. Gençosman'ın sözlüğüdür.⁷

Çalışmamıza esas aldığımız sözlüklerden sonuncusuysa Advie Aysan ve Selma Tuncay'ın birlikte hazırlanmış olduğu sözlüktür. Sonuncusunun seçimi ise, önceki yıllarda yayımlanan sözlüklerde yer alan kimi adların gerçekten kullanılıp kullanılmadığı, yani sözlük sayfaları arasında kalıp kalmadıklarıydı. Bu sözlüğü hazırlayanlardan sayın A. Aysan ile yaptığımız görüşme, son çalışmadaki verilerin güvenilirliği konusundaki görüşümüzü pekiştirdi. Buna göre, bu sözlükte yer alan adlar için, ÖSYM sınavlarına başvuranların yaklaşık dört-beş yıllık listesi ile bir çok telefon rehberi tek tek elden geçirilmiştir. Dolayısıyla *Suyurgal* vb. gibi bir adın gerçekten kullanılıp kullanılmadığı konusundaki şüphelerimiz önemli ölçüde giderilmiştir.

1. Orhon Yazıtlarında Geçen Adlar

1.1. Kişi adları: Runik harfli metinlerde geçen kişi adlarının dışında, kimi yer adının da Dil Devrimi sonrasında kişi adı olarak kullanıma sokulduğunu görüyoruz. Runik harfli yazıtlarda, (Bilge Kağan) BK, (Kül Tigin) KT, Tunyukuk (T), Ongi (O), Küli Çor (KÇ) yazıtlarında gerçekte kişi adı olarak görülen sözcükler şunlardır: *bilgä*, *bögü*, *bumır*, *änik*, *elätmiş*, *ilteriş*, *ışbara*, *istämi*, *kapğan*, *kültigin*, *toñä*. Bu adlardan *bögü*, *änik*, *ışbara/ışbara* ve *elätmiş* dışında kalan diğer adları, *bilgä*, *bumın/bumin*, *ilteriş*, *istemi*, *kapgan* ve *kültigin* adlarını 1975 yılında hazırlanmış bir sözlükte, Kemal Zeki Gençosman'da (KZG) görüyoruz. 1934'te Besim Atalay'ca (B.A.) hazırlanan sözlükte ise *bilgä*, *änik*, *elätmiş*, *ışbara*, *istämi*, *kültigin* adlarını buluruz. Bu adların *Türkiye'de Kadın-Erkek Adları Sözlüğü*'ne göre

⁴ *Macmillan Contemporary Dictionary*, ABC Kitabevi, s.1075 b, İstanbul 1986.

⁵ *Das neue Chinesisch-Deutsche Wörterbuch*, Beijing 1988, s. 136b

⁶ *Soyurgal* adı için ayrıca bkz. *Oğuz Kağan Destanı* (Bang-Rahmeti) s. 40, 121. not.

⁷ Türkiye'de normal şartlarda yayınevlerinin bir kitabı ortalama 3000 ile 5000 arasında basmaları, ancak gazetelerin yayımladıkları kitapların bunun bir kaç katı olması dolayısıyla gazete yayını olan bu sözlüğü seçtik.

"sağlama"sını yaptığımızda *änik* ve *işbara*, dışında diğer adların bugün de kullanıldığını görürüz.

Bu adlardan en yaygın kullanılanı *kültigin*'dir. Ancak *kültigin* adı, Arap harfli Osmanlıcadan latin harflerine geçerken olsa gerek (?), *Gültekin* olarak Türkçeye girmiştir. Burada iki ayrı yanlışlıktan söz edebiliriz: Birincisi, eğer sözcüğün ilk ögesi ET'de *kül* şeklinde okunup eski Türklerdeki *kül* 'ateş' kültüne bağlanacaksa, söz konusu sözcük bugün de *k-* ile yaşadığı için ilk öge *kül* olmalıydı;⁸ eğer sözcüğü *-ö-* ile *köl* okusaydık bugün *göl* olmalıydı.⁹ İkinci ögeye gelince, bu da bugün ya *teğın* ya da *tiğın* olmalıydı, *-k-* ile *tekin* okuyuşu ise tamamen yanlıştır. O halde bu ad *neolizm* olarak yeniden kullanıma sokulurken ya *Kültiğın / Költiğın*, ya da *Gültiğın / Göltiğın* (~ *-teğın*) şekilleri yeğlenmeliydi.

Eski Türkçe *toña* daha çok birleşik adlarda, DLT'de geçen Alp Er Tonga destanına dayanılarak Alp ve Er sözcükleri ile birlikte geçer. Bu sözcük B.Atalay'da *-o-* ile *tonga* şeklinde, KZG'da da yine aynı şekilde *-o-* ile yer almıştır. *Türkiye'de Kadın-Erkek Adları Sözlüğü*'nde ise *tunga* ve *alp-er-tunga* olarak yer verilmiştir.¹⁰

Bilge adı ise hem erkek, hem de kız adı olarak kullanılmaktadır. Tabii soyadı olarak da kullanılmıyor değil.

1.2. Diğer adlar: Bu adların dışında, yazıtlarda görülen kimi kavim adları, yer adları, hayvan adları, çeşitli nesne adları, soyut adlar ve unvanlar da bugün kişi adı olarak kullanılmaktadır. Unvanlara *çabış*, *ilteber*, *teğın*, *yabgu* örnek gösterilebilir. Bunlardan *çabış* Türkçenin normal ses uyumuna uygun olarak *çavuş* şeklinde görülmektedir, tabii bu sözün o günden bu güne Türkçede yaşamakta olduğunu da ayrıca belirtmek gerekir. Yanlış okunan bir ad ise, yukarıda da değinildiği üzere *teğın* (bugün *Tekin*) adıdır.

Soyut adlara, kavram adlarına gelince, bunlar *ataç*, *bädük*, *bängü*, *ädiz*, *ädgü*, *ärdäm*, *köñül*, *ötüg*, *säbinç*, *tümän*, *yağız*, *yalabaç* sözcükleridir. Bu sözcükler Türkçede sırasıyla *Ataç*, *Bedük* (çoğunluk soyadı olarak), *Bengü*, *Bengi* (~ *Bengisu* birleşiminde), *Ediz*, *Edgü* (çoğunlukla soyadı olarak), *Erdem*, *Gönül*, *Yağız* ve *Yalavaç*/*Yalvaç* olarak kullanılır.

Çeşitli nesnelerin, madenlerin ad olarak kullanılışına da Eski Türkçe *altun*, *kümüş*, *kargu* ve *tämür sözcükleri* örnek verilebilir, tabii normal ses gelişimiyle *Altın*, *Gümüş*, *Kargı* ve *Demir* olarak da görülürler. Özellikle soyadlarında *-u-* ile *Altun*'lu örneklere rastlamak mümkündür.

Hayvan adlarından da *böri*, *buka* ve *sıgun*'u örnek vereceğiz. Bunlar da sırasıyla bugün *Börü*, *Boğa* ve *Sığın* şekillerini almıştır.

Diğer ad soylu sözcüklerden kişi adı olanlara ise *alpagu*, *boyla*, *eltäbär*, *kagan*, *yabgu* gibi unvanlar; *karluk*, *kırkız*, *köktürk*, *tabgaç*, *tutar*, *türgiş*, *uygur* gibi kavim adları örnek

⁸ *ü*'lü okuyuş konusunda bakınız A. Temir, 1981; *-ö-*'lü okuyuş için bak. Sema Barutçu, "Kül-Tigin mi, Köl-Tigin mi?", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 22, Şubat 1983: 101-104.

⁹ Sözcüğün *köl* okunuşu için bkz. T. Banguoğlu, "Eski Türkçe Bazı Adlar Üzerine, I. Gültekin", *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, 1963, s. 1-4, Ankara 1964 (Osmanlıca için özellikle s. 2); L. Bazin 1981 ve Barutçu anılan çalışma.

¹⁰ K.Z.G.'da sözcük yanlış tanınmış ve bugünkü Türkçedeki "hile, düzenbazlık" anlamındaki argo kullanımıyla (*tongaya basmak* örneğinde olduğu gibi) *tonga* olarak yorumlanmıştır, s. 205a.

verilebilir. Bu adlar da sırasıyla *Alpagu ~ Alpago ~ Alpagut, Boyla (!), İlteber, Kağan, Yabgu, Karluk, Kırgız, Göktürk, Tabgaç, Tatar, Türkeş* ve *Uygur* olarak kullanılmaktadır.

Bunların dışında, son olarak *apa, katuh, ogul, yegän* gibi akrabalık adları; *ötükän, togu, taluy* gibi yer, yön, coğrafya adları ve *yıpar, umay* gibi güzel koku, tanrı adları sayılabilir. Bunlar da sırasıyla *Apa ~ Aba, Kadın, Oğul, Yeğen, Ötüken, Doğu, Taluy ~ Talay, Yıpar ~ İpar, Umay* şekillerini almıştır.

2. Uygurca Metinlerde Geçen Adlar

Uygurca metinlerde geçen kişi adları, runik harfli metinlerde görülenlere göre kat kat daha çoktur. Bunun nedeni de, doğal olarak Uygurcanın daha uzun süre yazı dili olarak kullanılışı ve bu dilden günümüze çok sayıda yazılı belgenin ulaşmış olmasıdır. Geçen yy.'ın sonu ve bu yy.'ın hemen başında, Uygurca olarak, daha çok *Kutadgu Bilig*'in Uygur harfli Viyana nüshası tanınmıştır. İzleyen yıllarda *Manichaica, Uigurica* ve *Türkische Turfan-Texte* dizileri ile çok sayıda Uygurca metin yayımlanmıştır. TDTC kurulana değin geçen süre içinde gerçekte *Türkische Turfan-Texte* dizisinden sadece 5 kitap ve *Analytischer Index* çıkmıştı. Eski Türkçeden ad seçimi konusunda sonraki yıllarda yararlanılan kaynakların başında, önceki satırlarda adını andığımız Malov'ça yayıma hazırlanan Radloff'un ünlü *Uigurische Sprachdenkmäler*'i de (USp) yer alıyordu. Bilindiği üzere bu yayın günümüz bilgilerine göre çok sayıda yanlış okumayı içermektedir. USp'in önemi ise, Budist içerikli metinlerden çok, günlük yaşama, köle, tarla ve mal alım-satım belgelerine, kira sözleşmelerine dayanıyor olması, dolayısıyla da çok sayıda kişi adı içeriyor olmasıdır. Bu metinler çok sonra araştırmacılarca yeniden ele alınmış ve önemli düzeltmeler yapılmıştır. Ancak en son ve en mükemmel çalışma bu yakınlarda yayımlanmış olan *Sammlung Uigurischer Kontrakte* adlı çalışmadır.

Uygurca metinlerde görülen ya da Uygurca metinlerde geçen sözlere göre kurulan adlar şöylece sıralanabilir:

Atalay'da yer alanlar: *adın, alp, alpagu, altun, altuntaş, anuk, apatarkan, argış, arslan, artuk, arık, asığ bulmuş, başçı, bakşı, bilge, bulut, buyla, buğa tekin, buğu, çın timür, edgü Toğrul, elalmış, elci, elik, eniçük, enük, erdem, ertem, ertonga, gündüz, ıdık kut, ısbara, idgü, iletmiş, ilter, inak, inal, inancu, istemi, kapağan, kaplan, karık, katuk, kavşut, kayıntu (kayıntu yerine okuma yanlış?), kenç, kinsün, (oku: kiñsun), kongur, kutluk, kutluğ, küzençik, laçın, munçuk, ögedey, önk (Önk han! Çinliler Vang Han derler!), oruk (kadın), ötünç temür, oğul, oğuz, pütüştutun, saçu, talay, tarhan, tarım, tayşi, tekin, tosun, toğrul / tuğrul, tülek temir, ugan / ogan, ulug, umay, urungu, uygur, yalvaç.*

Atalay'da Önerilenler:

Ağduk 'Kudsi'	Artuğ 'Ziyade' → artuk
Alkış 'Methu sena'	Artuk 'üstün'
Arı	Asığ 'Kâr, temettü'
arığ (ka) 'Halis, hafif'	Atlığ 'Meşhur'
Arslan 'şir'	Avınç (ka) 'Ülfet'
Artuç 'Mızrak'	Bahşi 'Âlim, âşık'

Öğredik 'Talim' → öğrettiğ
 Öğrünç 'Hoşnut, memnun'
 Öndün 'Akdem, Evvel'
 Ötünç 'İltimas, maruzat'
 Padak 'Belâgat'
 Pedük 'Ali, ulvi' → bedük
 Pezek 'Zîynet' → bezek
 Pilge 'Fâdıl, hakîm' → bilge
 Pöge 'Kavi' → böke
 Sağınç 'Endişe, hasret' → sakınç
 Sezîk 'His, hisli' →
 Sılığ 'Melih'
 Silig (ka) 'Nazîf'
 Sivük 'Aşk, muhabbet' → sevig
 Suyurkağan 'Rahman'
 Talay 'Derya' → ~ taluy
 Talı 'Güzide' → ~ talu
 Talu 'Mümtaz'
 Taniş 'Aşına, meşveret'
 Tapuksak 'Hürmetkâr' → tapugsak
 Tayşı 'Arif, hakîm'

Tuzgu 'Hediye'
 Tüneğ 'Silah'
 Tünke 'Gâilesiz, gamsız' → ~ tümge
 Tüzün 'Asîl, hafîm' → ~ tözün
 Uğış 'Zekâ' → ukuş
 Uguş 'Müdrîke' → ukuş
 Ugan 'Âli, kuvvetli'
 Ukuş 'Zekâ'
 Uluğ 'Azîm, celîl, kebir'
 Üge (ka) 'Şöhretli'
 Ük 'Akıl' → ög
 Ürük 'Daimî, manevî, kuvvet' → ürüg
 Yalavaç 'Haberci, muhbir'
 Yaltırık 'Nur'
 Yantut 'Tazminat'
 Yarluğ 'İrade'
 Yaşın 'Berk, saika'
 Yıt 'Misk' → yıd
 Yirtinçü 'Dünya'
 Yolluğ 'Bahtlyar'
 Yörlüng 'Beyaz' → yürüñ

KZG'da görülenler: aba (apa!), abaka, akı, alpagu, alpagut, alp-arслан, alper, alpertunga, altuğ, ataç, atay, aydın, atlığ, atsız, baskın, bengü, berk, bilge, bilgehan, böke, buğra, bumin, çiçek, deniz, demir, dilek, dinç, doğan, erdem, erdemli, eren, erinç, erk (erkin-erkiner), evren, ezgi, genç, gönül, gümüş, ilter, ilteriş, inal, inanç, inci, ipek, kağan, kaplan, kaya, kılıç, kıvanç, konur, (laçın), mengü, oğuz, okan, ogan, onay, omay, umay, öke (→ öge), özge, sasık (?), satılmış, sevig, sevinç, sevük (→ sevig), sığın, susus, talay (→ taluy), talayhan, talu, tamu, taluy, tanık, tansık, tanuk, tapık (3), tarhan / tarkan, tapkaç / tabğaç, tavgaç, tayaç, tayanç, tayşı, tayısı (tayşı!), tekin (tegin!), temir, toga, toktamış, tolun (dolunay), (tongga), tigrul, tümen, töre // türe, türkeş (→ türğış, türgeş), tüzün (~ tözün), uluğ, ukan (→ ugan?), umay, uygur, üge (~ öge), üstüngü(2), ütün (?), yağız, yağmur, yalım, yalvaç, yarlığ, yeğen, yula.

Her iki sözlükte de maddebaşı olarak görülen adlara kısaca değinmek gerekirse, ıduk yerine ıdık, küntüz yerine (olağan ses gelişimine uygun olarak) gündüz, kutluğ'un yanı sıra kutluk, küsençig yerine küzençig, tegin/tigin yerine tekin, ugan yerine okan ve ogan, umay'ın yanı sıra omay, üge ~ öge yerine öke, sasık yerine sasık, sevig'in yanısıra sevük, suvsuş yerine (?) susus, tapıg yerine tapık, üstünki yerine üstüngü, utun yerine ütün gibi yanlış şekilleri görürüz.

Gerçekte bu sözcüklerin hepsi de Uygurcada kişi adı olarak görülmez, örneğin atsız, aydın (Uygurcada -ñ ile!), buğra, küntüz, küsençig, talay ~ taluy gibi sözcüklerin Uygurcada ad olarak kullanıldığı görülmez. Öte yandan Uygurcada kişi adı olarak kullanılan kimi sözcükler de Dil Devrimi sonrası ad sözlüklerinde, en azından benim kullandıklarımda yer almaz: abıç, adak, adıg, ara (birleşik adlarda!), baçak, ineçük, ozmuş, sası, sasıçı, yolçı.

Bu adlardan kimisi de yabancı kökenli sözcüklerdir, örneğin Atalay'ın Türkçe olduğunu düşünerek yer verdiği adlardan *önk* (oku *öñ*, doğrusu *oñ*!) Çince *wang* "kral, hükümdar" sözünden başka bir şey olmasa gerek, krş. ShōKango s. 130. Yine bu adlardan *ögödey* Uygur hukuk belgelerinde geçmektedir, ancak Uygur yazı dilinin son dönemine ait olan bu metinlerde artık Moğolca sözcükler de görülmektedir, *ögödey* de bunlardan biridir.¹¹ Yine *laçın* adının da Türkçe olup olmadığı kesin değildir. *Tarım* adı da bugünkü bilgilerimize göre artık *tārim* olarak okunmalıdır.

Dil Devrimi sonrası kullanılan adlardan kimilerini sözcük olarak Uygurcada bulsak bile, bunların bir kısmı ad olarak ancak Dīvānu Lügātu't-Türk, Kutadgu Bilig gibi İslamî dönem eserlerinde veya Memluk Kıpçak kumandanlarında, sultanlarında, Altun Orda devletinde görülür.

Bu adların dışında, bir de Atalay'ca sözlüğün sonunda önerilen, kişi adı olarak kullanılabileceği belirtilen adlar vardır. Bunlar arasında da ikili şekilleri görmek olasıdır, örneğin *Bahşi* "Âlim, âşık" ve *Baksı* "Hoca"; *Boşgut* "Şakirt", *Boşkut* "Ders" ve *Buşgut* "Tilmiz"; *Ediz* "Zikıymet", *İdiz* "Âli, Bülent", *Etiz* "Âli" ve *Edis* "Mürtefi"; *Enç* "Emin, Huzur" ve *Ençu* "Sükûn"; *Ertینگü* "Fevkalâde" ve *Etingü* "Harikulâde (oku: ertینگü)"; *Edgü* "Âdil", *Ergü* "Celil" ve *İdgü* "Âdil, Âkil, Hayırlı", *İzgi* "Adil, Hayırlı, Müttaki, Salih" ve *İdkü* "Ferasetli"; *Koşuk* "Taganni" ve *Koşuğ* "Neşide"; *Köjüş* "Arzu" ve *Kösüş* "Heves, arzu"; *Kösek* "Arzu" ve *Köşük* "Temenni"; *Ohşak* "Nazır" ve *Oksak* "Muadil, Nazır". Bu sözcüklerin olması gereken Eski Türkçe biçimleri yukarıdaki listede yer almıştır.

Eski okuma yanlışları da şöylece sıralanabilir: *kijen* "zincir" (Rd II 1394'te yer alan Alt., Tel., Leb., Kaça ve Uyg. (KB!) örneklerine göre) gösterilebilir. Uygurcada ve *Kutadgu Bilig*'de geçen -ş- li şekil çağdaş Güney Sibir Türk dillerindeki biçimlere uygun olarak -j- li okunmuştur;¹² *küsüş* yerine *Kösüş* "Heves, arzu"; *küsençig* yerine *Kösençig* "Hahişger", *Köskü* "Ayine"; -d- li *küdüg* veya *ködüg* yerine *Kötüg* "Vazife"; *körünç* yerine *Kürünç* "Nazır"; *ukuşlug* yerine -o- ile *Okušlug* "Fatin"; *ögretig* yerine *Öğredik* "Talim", *bedük* yerine *Pedük* "Ali, Ulvi" vb.

Bu adların dışında tek-tük köken olarak diğer dillerden gelen kimi adları da unutmamak gerekir: *baksı* < Uyg. *bahşi* < Çin. *boshi*; *tayşi* (B. Atalay) < Uyg. *tayşi* < Çin. *taishi* (HT VII Komm 2174); *buyan* < Uyg. *buyan* << Skr. *punya* (Çince biçimler için krş. Ölmez 1994, 1996).

3. Kısaca Diğer Adların Kaynakları

Dil Devriminden sonra Türkçeye kazandırılan ET adların yanı sıra ET olduğu sanılan ve çoğunluğu köken olarak Moğolca olan adlardan da kısaca söz etmek gerekecek. Gerçekten de Uygureca, Eski Türkçe dönemi içerisinde anılmakla birlikte, özellikle Uyg. sivil belgeleri runik harfli yazıtlarla karşılaştırıldığında epey sonraki bir tarihe aittir. Orta Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemine, Moğol Yuan dönemine denk gelen belgeler de vardır. Bunlar arasında Mo. kökenli adların oranı azımsanamayacak düzeydedir. Bunlardan birisi yukarıda Uyg. adlar arasında geçen *Ögödey*'dir. Mo. adların bir kısmı da MGT'den alınma adlardır. Bu

¹¹ Krş. Nobuo Yamada Ad01-13.

¹² *Tarama Dergisi*'nden alındığı açık olan bu örneğe aynı çalışmada yanlışlıkla Rad. II yerine Rad. IV olarak yer verilmiştir, krş. TD s. 843b.

adlar, o dönem Haenisch'in *Moğolların Gizli Tarihi* metni henüz yayımlanmadığı için, çoğunlukla yanlış aktarılmıştır. Moğolca adlar da şöylece sıralanabilir: *alangu*, *alanguya* (KZG): Mo. *alan hua* < ? *alan* 'Karrenboden, Karrenkorb (yük arabası tabanı)' ve *hoa* 'schön (güzel)' için (MNT II, 172a).¹³ Aynı ad AA-ST'de kadın adı olarak *alangoya* şeklinde 'altın geyik', erkek adı olarak da *alangu* 'ay.' olarak geçer. Her ikisi de Mo. *alan hua*'dan olmalı, *hoa* okuyuşu için krş. Lessing 993a; *börteçin* ~ *börteçine*, Mo. *börte-çino* için, krş. MNT *börte* ve *çinō*; *cebe* (BA, KZG, AA-ST) için krş. MNT II, 178b 'Kriegsgerät, Waffen (savaş gereci, silah)'; *cengiz* (BA, KZG, AA-ST) için krş. MNT II, *çiñgis* 174; *ceren* ~ *ceylan*, Poppe Mo.Muk. 205a *ceren* ^{تارن} 'cayran (antilope)'; *cuci* için krş. MNT II 178 *coçi*; *çağatay* Mo. *çağa* ve *tay*, MNT II 174a: *ça'aday*; *çıdam* < ? Mo. *çida*- 'können (yapabilmek, edebilmek), -(y)Edebilmek' MNT II 22; *ece* Mo. *ece(n)* 'Herr (bey)' için MNT II 42 (aynı krş. ET *édi*); *kaan* OMo. *qa'an* için, MNT II 54 *ha'an* 'Kaiser (imparator, hakan)'; *morān* ~ *müren*, Mo. *mören* için, Lessing 548b *mören* (Halha *möron*), Muk. 147b *mören* ^{مورن} 'teñgiz (more)', MNT II 112 *müren* 'Fluß, Strom (nehir; akıntı)', BTT XVI 217a *müren* 'Fluß, Meer (ırmak, deniz)'; *olcaytu* Mo. *ölceytü*¹⁴ veya *ölceytü*¹⁵ için; *olca* Mo. *olca* 'Wertsachen (değerli eşya → ganimet)' (< *ol*- 'finden, kriegen (bulmak, elde etmek)' eyleminden) MNT II 123; *otçigin* Mo. *otçigin* için, MNT II 181a; *berke* Mo. *berke* (ET *berk*, *bek*) için MNT II 15 'schwer, schwierig (zor; sağlam)' için; *göyük* Mo. *güyük* için, MNT II 176a; *mingan* Mo. *miñgan* '1000' için; *sobutay* ~ *subutay* ~ *sabutay*, Mo. *sübetay* ~ *sübegetay* MNT II 181b; *tulu* Mo. *toluy* için, MNT II 183a, Muk. 350b *toluy* ^{تولوي} 'közgü (зеркало)', BT XVI 224a *toli* 'Spiegel (ayna)'; *tulga* ~ *tolga*, Mo. *tulga* için, Muk. 354ab *tulga* ^{تولغا} 'tîrek (слонб)', BT XVI 224b 'Säule (direk, destek)'; *tüşimed* (soyadı olarak), Mo. *tüşimed* 'Beamter (memur)' için BT XVI 224b.

Bu adların dışında diğer Türk dil ve lehçelerinden de Dil Devrimi sonrası (*Tarama Dergisi* yoluyla) çok sayıda kişi adı önerilmiştir, kimi de Türkçeye girmiştir: *beybeçe*, *bike*, *süyümbike*, *cora* ~ *çora*, *egemen*, *çokan*, *çorabatır*, *süyek*, *culduz*.

Son söz: Bu çalışmanın tamamlanmasından sonra *Tarama Dergisi*'nde yer alan ve Dil Devrimi sırasında Eski Uygurca kaynaklardan alınan sözcükler üzerine J. P. Laut bir girişle birlikte ayrıntılı bir liste yayımladı. Bu önemli çalışma da bu konuda, Dil Devrimi sırasında Eski Türkçe kaynaklardan nasıl yararlanıldığı konusunda birinci elden bir başvuru kaynağıdır. Bu kısa çalışmamın tamamlanmasından sonra, S. Sakaoğlu'nun yayımladığı, konuyu başka bir boyutuyla ele alan çalışmayı gördüm. Bu çalışmaya da kaynaklar kısmında yer verilmiştir. Yine F. Sümer'in *Tarih'te Türk Şahıs Adları* adlı geniş malzemeye dayanan çalışması ölümünden sonra, bu yakınlarda yayımlandı (İstanbul 1999). Bol malzemeye dayanan bu çalışmaya yeri gelince ilerde değinilecektir.

¹³ MNT = *Manghol un niuca tobca'an* (Yüan-ch'ao pi-shi) için verilen örnekler Haenisch'in *Wörterbuch*'undaki *Namenliste*'yi işaret etmektedir, sözcük karşılıklarının sayfa numarası ayrıca gösterilmemiştir.

¹⁴ A. Temir, *Caca Oğlu* ..., s. 166.

¹⁵ W. Heissig, Teil II, *Namenregister* 126.

Kısaltmalar ve Kaynaklar

- مِفْة الْعَرَبِيَّة. Müellifi: Ahmed Mahmud Yüknêkî, İstanbul 1334.
- F. Akçakoca Çopuroğlu, *Öz Türk Adları*, İzmir 1933 (?).
- R. R. Arat, *Vekayi, Babur'un Hayatı*, c. II, 1946 (özellikle s. 437 ve sonrası 'İndeks', 'Notlar').
- B. Atalay, *Türk Büyükleri veya Türk Adları*, İstanbul 1935 (ikinci Baskı).
- , *Abuşka Lâgatı veya Çağatay Sözlüğü*, Ankara 1970.
- BT XVI: M. Taube, *Die Mongolica der Berliner Turfansammlung*, Berlin 1993.
- A. Aysan-S. Tuncay, *Türkiye'de Kadın-Erkek Adları Sözlüğü*, Ankara 1993 (Genişletilmiş 3. Baskı).
- W. Bang ve R. Rahmeti Arat, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul 1936; yeniden yayımlanışı için bkz: *Makaleler Cilt: I* (yayına hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya) TKAE 65, Ankara 1987, 605-672.
- T. Banguoğlu, "Eski Türkçe Bazı Adlar Üzerine, I. Gültekin", *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, 1963, s. 1-4, Ankara 1964.
- Sema Barutçu, "Kül-Tigin mi, Köl-Tigin mi?", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 22, Şubat 1983: 101-104.
- /sc L. Bazin, "Kül Tegin ou Köl Tegin", *Sholia. Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde. Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag am 4. Juli 1981 dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern*. Yay. K. Röhrborn, H. W. Brands, Wiesbaden 1981: 1-7 (2. kez yayını için bak. *Les Turcs des mots, des hommes*, Budapest 1994: 187-192).
- A. Caferoğlu, *Uygur Sözlüğü*, İstanbul 1934.
- , *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK 260, İstanbul 1968.
- G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford 1972.
- S. Çağatay, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, DTCF yay. 279, Ankara 1978.
- M. K. Çalık, *Türk Ad ve Soyadı Sözlüğü*, İstanbul 1991 (İlavatı 2. Baskı).
- R. Dankoff-J. Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects III*, Harvard University 1985.
- Das neue Chinesisch-Deutsche Wörterbuch*, Beijing 1988.
- Doktor Rıza Nur, *Türk Şeceresi (Şecere-i Türk)*, İstanbul 1911.
- DTS: *Drevneturkskiy Slovar'*. V. M. Nadelyaev vd., Lenin'ad 1969.
- W. Eberhard, "Bir Kaç Eski Türk Ünvanı Hakkında", *Türk Tarih Kurumu, Belleten*, c. 19, 1945: 319-340.
- H. Eren, "Aydil Erol, Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihî Örneklerle Adlarımız (genişletilmiş-geliştirilmiş 2. baskı), TKAE Yayını, Ankara 1992", *Türk Dili Sayı: 495* Mart 1993: 216-239.
- M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer*, TDK 219 Ankara 1963.
- A. Erol, *Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız*, TKAE, Ankara 1992 (genişletilmiş-geliştirilmiş 2. baskı; eleştirisi için bak. Eren 1993).
- A. von Gabain, *Altürkische Grammatik*. Wiesbaden 1974³.
- K. Z. Gençosman, *Ansiklopedik Türk İsimleri Sözlüğü*, İstanbul 1975.
- E. Haenisch, *Manghol un niuca tobca'an (Yüan-ch'ao pi-shi), Geheime Geschichte der Mongolen, Teil II: Wörterbuch*, Leipzig 1939.
- Hamit Zübeyir, "Türk Adlarına Dair Araştırma", *Türk Yurdu*, c. 5, 1928: 118-125.
- W. Heissig, *Die Familien und Kirchengeschichtsschreibung der Mongolen*, Wiesbaden 1959.
- M. Th. Houtsma, *Ein türkisch-arabisches Glossar*, Leiden-E. J. Brill 1894.
- HT VII: Klaus Röhrborn, *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von A. v. Gabain*. Hrsg., über. u. komm. von K. Röhrborn. Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1991.
- A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler I-II*, TTK, Ankara ²1987 (I.cilt), 1991 (II.cilt).
- Ş. Kutlu, *Türkçe Kadın ve Erkek Adları*, İstanbul 1987 (Genişletilmiş 2. Baskı).
- J. P. Laut, "Die Uigurismen im Tarama Dergisi (1934)", *Bahşi Ögdisi: Festschrift für Klaus Röhrborn anlässlich seines 60. Geburtstags / 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*. Herausgegeben von / Yayına Hazırlayanlar: Jens Peter Laut / Mehmet Ölmez, Freiburg - İstanbul, 1998: 163-230

- F. Lessing, *Mongolian-English Dictionary*, 1960, Berkeley and Los Angeles.
- Macmillan Contemporary Dictionary, ABC Kitabevi, İstanbul 1986.
- MNT = *Manghol un niuca tobca'an* (Yüan-ch'ao pi-shi), bak. Haenisch.
- G. Moravcsik, *Byzantinoturcica I-II*, Leiden/E.J. Brill ²1993.
- A. Püsküllüoğlu, *Çocuk Adları Sözlüğü*, İstanbul 1993 (İlaveli 5. Baskı).
- N. N. Poppe, *Mongolskiy Slovar Mukaddimat Al-Adab*, Moskva-Leningrad 1938.
- M. Ölmaz, "Uygurca Xuanzang-Biyografisindeki Çince Alıntılar", *Türk Dilleri Araştırmaları* 4, 1994: 109-143
- , "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (1)", *Türk Dilleri Araştırmaları* 5, 1995: 227-229.
- , "Chinesische Lehnwörter in uigurischer Xuanzang-Biographie (II) (Uygurca Xuanzang-Biyografisindeki Çince Alıntılar. II)", *Türk Dilleri Araştırmaları* 6, 1996: 131-166.
- , "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (2)", *Türk Dilleri Araştırmaları* 7, 1997: 175-186.
- Ş. Bânu Öztürk, *Türkiye'de Kullanılan İsimler Sözlüğü*, Ankara 1994.
- W. Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler*, (Hrsg. S.E. Malov) Leningrad 1928.
- L. Rasonyi, "Selçuk Adının Menşesine Dair", *Türk Tarih Kurumu, Belleten*, c. 3, 1939: 377-384.
- , "Türk Özel Adlarının Kaynakları", *Türkoloji Dergisi* Cilt: 1, Sayı: 1, 1964: 71-101.
- , *Tarihte Türklük*, TKAE, Ankara 1971.
- K. Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Lieferungen 1-5. Wiesbaden 1977-1994.
- S. Sakaoglu, "Türkçede Soyadları", *Atatürk Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı*, Sayı 11, Erzurum (Ankara) 1979: 375-421.
- ShōKango = Shōgaito, Masahiro, "Chinese Loan Words in Uighur", *Studies on the Inner Asian Languages* II, 1986: 124-156
- TDK, *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*, İstanbul 1935.
- TDK, *Türkçe Sözlük*, 1. Baskı, İstanbul 1945.
- TDK, *Türkçe Sözlük*, Yeni Baskı, Ankara 1988.
- TDK, *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, İstanbul 1935.
- TDTC, *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları: Tarama Dergisi*, cilt: 2, İstanbul 1934.
- T. Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*. Indiana University Public., Bloomington 1968.
- , *Orhon Yazıtları*, TDK 540, Ankara 1988.
- , *Tunyukuk Yazıtı*, TDAD 5, Ankara 1994.
- A. Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur El-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, TTK Ankara 1959.
- , "Türkçe Kül-Tigin ve Moğolca Otçigin Adları Üzerine", *Sholia. Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde. Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag am 4. Juli 1981 dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern*. Yay. K. Röhrborn, H. W. Brands, Wiesbaden 1981: 194-200. /50
- , *Moğolların Gizli Tarihi-I Tercüme*, TTK Ankara ²1986.
- N. Yamada, *Sammlung uigurischer Kontrakte*, 2, T. Moriyasu, J. Oda, H. Umemura, P. Zieme, Osaka 1993.
- P. Zieme, "Materialien zum uigurischen Onomasticon I", *TDAY-B* 1977, 71-86, Ankara 1978.
- , "Materialien zum uigurischen Onomasticon II", *TDAY-B* 1978-1979, 81-94, Ankara 1981.
- , "Materialien zum uigurischen Onomasticon III", *TDAY-B* 1984, 267-283, Ankara 1987.

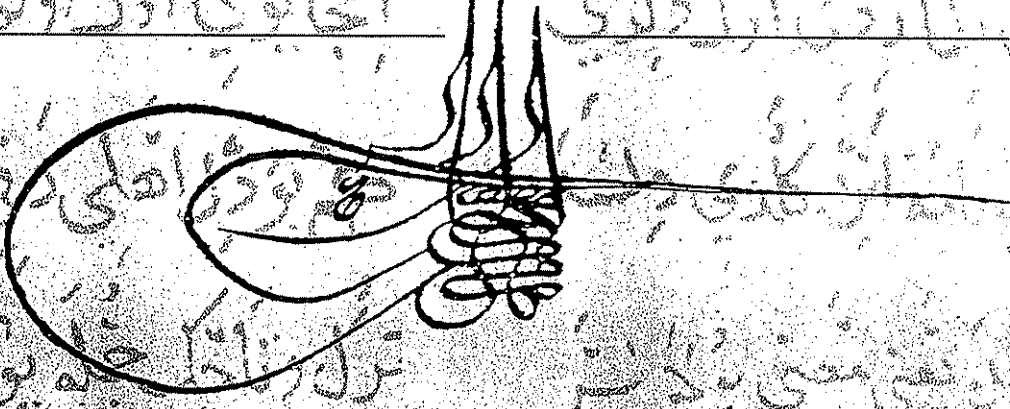
JOURNAL OF TURKISH STUDIES

TÜRK LÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

VOLUME 24/II . 2000

EDITED BY SİNASI TEKİN

GÖNÜL ALPAY TEKİN

IN MEMORIAM

AGÂH SIRRI LEVEND

HÂTIRA SAYISI

II

Guest Editor: Günay KUT

Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations
Harvard University
2000